

МОРАЛЬ (від лат. *moralis* — моральний, від *mores* — звичай, воля, закон, властивість) — духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та груп соціальних за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнено норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів і соціальних груп. Специфіка морал. свідомості формується за умов розкладу родоплемен. суспільства, виникнення склад. системи опосередков. зв'язків (політ., екон., соц. та ін.), що прийшла на зміну безпосеред. характеру всіх стосунків людей у традиц. общині. Поява віднос. свободи вибору (див. також Моральний вибір), потреба в ситуац. гнучкості поведінки й стосунків, відповідно до динам. умов життя, робили чимдалі проблематичнішими збереження, культурну трансляцію і примноження досвіду безпосередньо моральніс. ставлення людини до людини, спільноти, природи, світу. У контексті крит. осмислення реал. звичаїв людей (що свідчило про руйнацію традиц. форм моральності) складається узагальнена система уявлень про чесноти, норми поведінки, основоположні закони колектив. співіснування («не убий», «не вкради» тощо).

Ідеал. система належного водночас постає як моральнісне добро, найвища самоцінність, що протистоїть моральніс. злу в реал. людській життєдіяльності (див. Добро і Зло). У цьому ракурсі М. зіставляють із духовно-ідеал. основами права, релігії, мистецтва, філософії. Часткове коригування внутр. світу людини, її вчинків, масової поведінк. практики відбувається в разі особистіс. прийняття вимог і настанов М. та відповід. вольових зусиль щодо їх здійснення. Намагання досягти доброчесності й праведності засобами зовн. тиску без достат. внутр. мотивації вступають у протиріччя з цінніс. аспектом морал. самоствердження людини, породжують «легал.», а не «морал.» вчинки (нім. філософ І. Кант). Регулятивні можливості М. зростають з розширенням її суб'єкт. горизонту. Формування вселюдського, універсал. масштабу морал. світосприйняття, вихід за межі груп., етніч., нац. інтересів до обріїв людства як єдиного цілого відкриває можливості для найбільш адекват. втілення суті моральності в процесі суб'єктив. творення морал. цінностей.

Значне духовне випередження реал. можливостей життя й універсал. бачення належ. ставлення до ін. людини, суспільства, природи концентрується в М. як ідеалі. Конкретно-чуттєве втілення певних сторін сукуп. морал. ідеалу наявне у міфології, реліг. та худож. образах. Рац.-логічне осмислення, узагальнення і обґрунтування понять, категорій морал. свідомості відбувається в етиці. У цих процесах закріплюється й на-

громаджується зміст моральніс. добра, тоді як у реал. життєдіяльності М. нерідко обмежується відносними, конкретно-істор. вимогами щодо втілення можливого блага. Переважання відносного над абсолютним характерне для ідеологізов. морал. систем, хоча за певних умов подання абсолютного тут може бути досить вагомим (напр., ідеологія Просвітництва). Водночас не є гарантовано моральнісним навіть конкретно-істор. зміст узагальнених понять морал. свідомості (гідність, обов'язок, справедливість і несправедливість, честь), хоча загалом такі форми оцінки і самооцінки мають непроминал. заг.-культурне значення. Найбільша міра абсолют. значущості притаманна абстрактно сформульов. морал. законам і етич. принципам. Прагмат. спустошення морал.-етич. ідеалів унаслідок надання переваги віднос. призводить як до духов. деградації, так і до соц. дестабілізації. Відмова від віднос. допоміж., компроміс. рішень у світі реал. людських відносин призводить до безнадій. мрійливості або змертвілого етич. ригоризму. Наявність відносно гуман. правил є кращою для соціуму як системи, ніж відсутність будь-яких. Наприкінці 20 ст. істотне збагачення М. відбувалося шляхом осмислення й обґрунтування морал. принципів теорією справедливості, комунікатив. етикою, що запроваджують у галузь морал. рефлексії дискурсивно-консенсуал. засади.

Т. Г. Аболіна, І. Ф. Надольний

Моральні цінності

Моральні цінності — безпосередньо важливі для людини універсал. зразки, вимоги, ідеали моралі, що мають самот. статус, схвалюються громадською думкою та знаходять втілення в праві, релігії, психології, політиці, мистецтві, філософії. М. ц. є предметом розгляду етики й психології; зокрема у соціальній психології М. ц. — складова психол. атмосфери колективу, спільноти, адже дають можливість людині оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній. М. ц. — осмислені морал. свідомістю, етично обґрунтовані належні доброчесності й відповідні їм норми поведінки (вірність, мудрість, мужність, правдивість, щирість та ін.). М. ц. — узагальнений зміст осн. етич. понять (гідність, добро і зло, обов'язок, честь, щастя та ін.) і принципів (альтруїзм, гуманізм та ін.). У межах класич. філос. традиції буття і цінність мислили як нероздільні; морал. аксіологія поставала як невід'ємна частина онтології. Тривалий час М. ц. розглядали як ієрархічно підпорядковані в межах більш глобал. цінніс. систем, вони не набували значення універсальних і самодостатніх. Теор.-концептуал. обґрунтування автономії моралі вперше здійснене І. Кантом. Зростаюча

автономія М. ц. пов'язана зі збільшенням їх авторитетності й впливовості як особливого способу норматив. регуляції, поширенням морал. оцінки і самооцінки на різноманітні сфери життєдіяльності людей. Продуктивність морал. оцінки на основі заг.-культур. цінніс. орієнтацій обумовлює виникнення локал. культурно обумовлених систем М. ц., адаптованих до наяв. стану сусп. (масової, груп.) психології. Унаслідок соціокультур. динаміки певні М. ц. можуть ставати визначальними або ж втрачати свою вагомість, регулятивну цілевідповідність. У натуралістично орієнтов. аксіології та етиці М. ц. займають, як правило, вищий щабель в ієрархії цінностей культури. Теол. підхід до визначення природи М. ц. переважав у минулі культурно-істор. епохи і залишається досить авторитетним у 20 ст. У питанні про співвідношення реліг. і М. ц. частина мислителів 20 ст. (франц. філософ Т. де Шарден, нім. філософ М. Шелер, укр. філософ М. Бердяєв) віддавали перевагу релігійним. Нім. мислитель Е. Гартман, прагнучи звільнити аксіологію від реліг. передумов, порушив проблему незалеж. існування сфери цінностей. У сучас. етиці намагання втілити інтерсуб'єктивні загальнозначущі смисли обумовлює пошук абсолют., неприминал. етич. максим. Пристосування їх до конкретно-істор. умов, згідно з потребами функціонування соціуму, призводить до поділу їх на обов'язкові для всіх у практ. поведінк. сенсі, обов'язкові для всіх у сенсі ідеал. належності, найвищі, що уособлюють героїч. етос і не можуть бути загальнообов'язковими (самопожертва, подвижництво тощо). Ефективність сучас. стратегій сусп. розвитку залежить від особистіс. чинника (засвоєння М. ц. як особистих поведінк. регулятивів) та універсального, що враховує глобал.-планетар. вимір сучас. цивілізац. процесів. Серед основополож. цінностей набувають пріоритету «благоговіння перед життям» (нім. філософ А. Швейцер), індивідуал. кінечне існування людини як «Іншого» (франц. мислитель Е. Левінас).

Т. Г. Аболіна

Мораль у психології

У психології М. ц. відображають значущість для індивіда проявів моралі як регулятора суспільно відповід. поведінки та є втіленням його суб'єктив. діяльно зацікавленого ставлення до реалізації в житті морал. норм і принципів. Завдяки сприйняттю М. ц. індивід стає суб'єктом контролю соціального. По-перше, він визнає одні прояви активності людей як правильні, такі, що відповідають морал. нормам, а ін. — як їх порушення (див. Аморальність); по-друге, дає оцінку псих. і духов. рисам характеру людини, що необхідні їй для узгодження влас. вчинків з інтересами ін. осіб, певної спільноти, суспільства загалом; по-третє, у нього формується здатність розпізнавати негат. вплив тих об'єктів чи явищ, що реально загрожують М. ц. (влас. або сусп.), і готовність захищати свою морал. позицію. До М. ц.

належать різні форми морал. свідомості: особистісні переконання щодо норм і принципів нормат. поведінки людини як громадянина, сусп. й морал. ідеали; етичні уявлення про добро і зло, життя і смерть, справедливість і несправедливість, гуманістичність люд. взаємин, співчуття, шляхетність, любов; морал. почуття — обов'язку, совісті, відповідальності, честі, гідності. М. ц. пов'язані з відповідальністю, знач. мірою характеризують особистість, а також зобов'язують до безумов., безкомпроміс. їх дотримання. Серед важливих характеристик М. ц. є їхня залежність від «голосу серця», що відповідно до дотримання чи ігнорування морал.-етич. цінностей схвалює чи засуджує поведінку особистості. Кордоцентризм вважають одним із сутніс. елементів укр. менталітету, його культури й філософії. М. ц. історично та соціально зумовлені, тому змінюються, проте завдяки принципу наступності поколінь і трансляції морал. досвіду народу та людства загалом ядро досвіду зберігається. Це знаходить відображення у функціонуванні елементар. норм і правил люд. співжиття (утвердження гідності людини, повага до праці, взаємодопомога, шанобливе ставлення до старших, піклування про дітей тощо). М. ц. зазнають деформації тоді, коли домінант. орієнтирами в житті людини стають утилітарні потреби в суспільстві споживання. За таких умов, як довів засн. логотерапії австр. психіатр В.-Е. Франкл, виникає небезпека появи «екзистенцій. вакууму» (феномена душев. порожнечі, втрати сенсу життя). Причина такої смисловтрати полягає в «чуттєвому перенасиченні», культі вітал. потреб, зокрема гонитві за сексуал. задоволенням у його «деперсоналізов. й дегуманізов. обличчі», а також може бути пов'язаною з крахом планів, надій, зміною морал. ідеалу. Етичні та психол. аспекти М. ц. висвітлено у працях швейцар. психолога Ж. Піаже, амер. психологів Е. Фромма, А.-Г. Маслоу та Л. Кольберга, австр. психіатра В.-Е. Франкла, франц. філософа Ж. Бодріяра, білорус. психолога Л. Виготського; укр. філософів Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Бердяєва, педагогів С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського, психологів С. Рубінштейна, О. Запорожця, І. Кона, І. Беха, О. Кононко, Т. Титаренко та ін. Процес становлення М. ц. дитини потребує пильної уваги дорослих членів сім'ї, оскільки найбільш важливим для утвердження М. ц. вважають дошкільний вік і молодший шкільний вік. Конкрет. зміст М. ц. дітей цих вікових категорій визначають етичні оцінки, що дають їхнім учинкам дорослі. Позитивна оцінка викликає в дитини почуття задоволення своїми вчинками й собою як такою, що вчиняє правильно; негативна — породжує докори сумління, почуття провини й супроводжується негатив. самосприйняттям. Підлітки (див. Підлітковий вік) виявляють крит. ставлення до оточення, їх морал. настанов і повчань, порівнюючи слова та вчинки дорослих; водночас вони є дуже чутливими до оцінок. ставлення батьків і вчителів.

Особливо гострою буває реакція підлітка у відповідь на оцінку дорослих, що стосується почуття його влас. гідності та самоповаги, коли він помічає невідповідність між «словом» і «ділом» дорослих. Керування М. ц. передбачає не лише дотримання загальноприйнятих норм, а й розвиток здатності критично ставитися до себе та навколиш. світу. Збагачення системи М. ц. особистості, яка зростає, підвищення стійкості її етич. переживань відносно агресив. впливів сучас. інформ. середовища є однією з вирішал. умов її самоствердження в середовищі взаєморозуміння та взаємодопомоги між людьми в різних ситуаціях життєдіяльності, запорукою того, що сповідуватимуться уявлення відповідно до гуманіст. ідеалу. Прикладом цього є поведінка громадян України різного віку, віросповідання та етніч. походження, які вийшли під час Революції Гідності 2014 на захист таких М. ц., як справедливість, честь, гідність, свобода, підтвердивши готовність до самопожертви та подвигу.

С. П. Тищенко, О. О. Вовчик-Блакитна

Моральні аспекти сучасної цивілізації

Моральні аспекти сучасної цивілізації — чинники людського буття, що містять ідеї, принципи, норми й правила, які регулюють гуманні стосунки; пов'язані зі способом ставлення до дійсності та регуляції поведінки в контексті добра і зла. Сучасна цивілізація — рівень соціокультур. розвитку людства остан. третини 20 — поч. 21 ст. Людське буття остан. століття здійснюється в культурі, де домінує матеріал.-вироб., індустріал. начало, відбувається нестрим. наук.-тех. та інформ. поступ, спостерігається зростання якості життя, зниження смертності. Маркери сучас. соціокультур. розвитку — глобалізація, уніфікація, урбанізація, консюмеризм (польс.-англ. соціолог і філософ З. Бауман, франц. філософ Ж. Бодріяр, канад. філософ М. Маклюен, укр. філософ і культуролог Ю. Павленко). Поляризація світу (поділ на «золотий мільярд» і «країни третього світу»), війни, тероризм — гол. політ. цивілізац. виклики. Гострими є питання расової, етніч., політ., соц., статевої нерівностей (нім. філософ Т. Погге, амер. філософ япон. походження Ф. Фукуяма, укр. історик О. Кісь). Мегаризики, пов'язані з глобал. екол. проблемами і поступом постіндустріалізму, руйнують природу, провокують соц. хвороби, змінюють спосіб життя і мислення (нім. соціолог У. Бек, британ. соціолог Е. Гіденс, нім.-амер. філософ Г. Йонас, амер. соціолог Е. Тоффлер, укр. філософи М. Кисельов і Т. Гардашук, укр. генетик В. Кордюм). Так, Ф. Фукуяма констатував «великий розрив» соц. цінностей, дестабілізацію соц. порядку, соц. недуги, занепад сім'ї. Зростає роль інформ. складової в культурі. Інформатизація, комп'ютеризація, віртуалізація ведуть до домінування кібернет., прагматично орієнтов. розуму; збільшується потенціал штучного інтелекту, що призводить до втрати діалогічності у спілкуванні, зниження фіз., психіч., духов. здоров'я, відчуження людини, віртуал.

залежності (див. Комп'ютерна залежність; іспан. соціолог М. Кастельс, канад. філософ М. Маклюен, рос. філософ С. Хоружий). Духовне буття сучас. людини зумовлене цивілізац. векторами. М. а. с. ц. досліджують в межах філософії, культурології, етики, а також приклад. етики. Актуальність етико-приклад. дискурсу засвідчена пошуком діалогу, порозуміння між технаурою і гуманітаристикою. Наук.-тех. досягнення сучас. епохи провокують гострі морал.-етичні проблеми, переважно в біол. і мед. науках, пов'язаних із найвагомішими цінностями — здоров'ям і життям. Злободен. є морал. дилеми, пов'язані з розвитком новіт. біомед. технологій (див. Біоетика). Амер. онколог і біохімік В.-Р. Поттер, рос. філософ А. Гусейнов, укр. хірург О. Возіанов, укр. гінеколог В. Запорожан, укр. гігієніст Ю. Кундієв, укр. філософ В. Чешко розглядають позитивні та негативні у морал. відношенні питання щодо евтаназії, ґендер. і статевої ідентичності, репродуктив. та пренатал. технологій, сурогат. материнства, біомед. експериментів, реалізації програми людського геному, генетично модифік. організмів (ГМО), «редагування» генів, клонування (відтворення ідентич. генів і організмів). Актуал. етико-прикладні проблеми, пов'язані з генетичною інженерією: нові можливості у селекції, розведенні рослин і тварин, у мед. і біол. дослідж.; розвиток фармакології та виробництво орган. матеріалів, забезпечення тех. матеріалів. Розшифров. 1953 амер. молекуляр. біологом Дж. Вотсоном і британ. молекуляр. біологом Ф. Кріком структура молекули ДНК, виділені 1998 амер. ученим Дж. Томсоном стовбурові клітини, розшифров. 2001 геном — три епохал. відкриття в біології, що визначили подальший розвиток галузі. Стівурові клітини мають знач. терапевт. потенціал, їх можна вирощувати у штуч. умовах і за необхідності пересаджувати в уражені тканини організму. Етично прийнятним джерелом стівурових клітин є пуповинна кров і плацента новонародженого, здатні до розмноження, з властивою малою ймовірністю відторгнення (забір здійснюють у багатьох країнах, зокрема Україні). Одночасно досягнення генет. інженерії мають морально неоднозначне тлумачення: вступають у протиріччя зі світогляд. уявленнями про життя і смерть, материнство і батьківство, любов і піклування, харчування; потенційно загрожують маніпулюванням генет. кодом людини. Реалізація програми геному, його розшифрування містить небезпеку генет. скринінгу (відсіювання) людей. Можливі маніпулювання людською особистістю через генет. детермінацію егоїзму, алкоголізму (див. Наркологічні розлади), сексуал. поведінки, схильності до агресії, насилля, кримінал. поведінки та ін. Учені наголошують на неприпустимості генет. стигматизації (таврування, чіплення ярликів) і дискримінації (В. Чешко). Генет. інженерія пов'язана зі створенням ГМО з покращеними властивостями і характеристиками, здатними частково вирішити глобал. проблему голоду. Корисність чи

шкідливість вживання ГМО не доведена однозначно і викликає гостру полеміку. Клонування стало принципово можливим у 1-й пол. 1960-х рр. Воно спроможне розширити можливості лікуваль.-діагност. сфери, зокрема діагностувати генет. захворювання, налагодити масове виробництво інсуліну, гормона росту, факторів згортання крові. Проводять дослідж. щодо клонування органів і тканин людини для потреб трансплантації. Актуальним є питання морал.-етич. аспекту можливості клонування людини. Нині тривають такі дослідж., принципова можливість експериментально доведена 1998 у Пд. Кореї. Е. Гіденс, Ж. Судо, Е. Тоффлер, Ю. Кундієв констатують, що клонування принижує і дегуманізує дітонародження, призводить до нівелювання інституту сім'ї, порушує сімейні зв'язки (кровна спорідненість, материнство/батьківство), породжує хаос у родин. стосунках. Морал. проблеми сучасності вимагають нагал. вирішення. Мислителі намагаються врахувати нинішні реалії і сформувати новий морал. світогляд людини ціліс. світу, що передбачає єдність біосфери, ноосфери, суспільства. М. Кисельов трактує людину одним із репрезентантів живого і біол. виду, який входить до складу єдиної глобал. екол. системи; людина не власник природи, а один з членів природ. співтовариства, не має ніяких привілеїв, навпаки, сапієнтність покладає на неї відповідальність за природне довкілля. Актуал. концепція амер. богослова І. Барбура щодо переорієнтації технології на використання кращих наук. досягнень. Учений впроваджує поняття «творча технологія» — економічно продуктивна, екологічно здорова, соціально справедлива, сприяє реалізації особистості. Амер. соціолог Д. Елджін акцентував на ідеї переоцінки способу життя (схем повсякден. життя, роботи, дозвілля) і запропонував «простий спосіб життя» (поміrkований і економічний). Іспан. учений Ф. Майор обґрунтував вагомість «виживання людства» через збереження культур. і природ. спадщини, оволодіння знаннями, розвиток міжкультур. діалогу. Необхідно здійснювати гуманізацію науки і техніки, морал.-етич. патрунування їх розвитку. Важливий принцип обережності, безпеч. технологій, етич. контролю досліджень. Етичне регулювання здійснюють на основі низки документів (Нюрнбер. кодекс 1947, Женев. декларація 1948, Гельсин. декларація Всесвіт. мед. асоц. 1964, маніфест Рассела-Айнштайна 1955, етичні принципи контролю за дослідн. ризиком із боку громадськості Шредер-Фречетте, Декларація про людський геном і права людини 1997, Всезаг. декларація біоетики і прав людини 2005 та ін.). Нім. філософ і соціолог Ю. Габермас, амер. природознавець О. Леопольд, австрал. екофілософ П. Сінґер, нім.-амер. соц. психолог Е. Фромм, нім. філософ А. Швейцер, укр. еколог В. Борейко, укр. філософи М. Кисельов, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Малахов осмислили соціокультурні реалії, визначили межі втручання

людини у власну природу і довкілля, заклали нові морал.-світоглядні підвалини, відповідні сучас. цивілізації. Морал.-етичні норми, принципи і цінності, відповідні сучас. цивілізац. етапу, мають змістити пріоритети з царини однієї. раціоналізму, сцієнтизму, антропоцентризму в напрямі універсал. гуманізму, гармоній. співжиття людини і природи. У сусп. розвитку пропагують доціл. технологію, політику, спрямов. на гуманіст. й екол. потреби, бережливе суспільство з поєднанням ідеалів свободи і розум. обмежень, простий спосіб життя з перевагою творчості, духов. самореалізації, систему морал.-екол. цінностей, засн. на ідеї співробітництва та солідарності.

О. І. Ліщинська-Миян

Мораль у політиці

Мораль у політиці — морал. аспект відносин політ. суб'єктів із приводу володарювання. Питання співвідношення моралі й політики — проблема Нового часу. Античність і Середньовіччя не знали цієї проблеми, оскільки апіорі визнавали верховенство моралі над політикою. На думку антич. мислителів, держава повинна служити чесноті, благому життю, справедливості. Християн. теолог і церк. діяч Августин Аврелій вважав, що «Град земний» має підпорядковуватися «Граду Божому», тому що саме релігія та її матеріал. носій — Церква — виступає представником Бога на землі, є охоронцем і втілювачем у житті морал. цінностей. Із цієї думкою погоджувалися всі філософи Середньовіччя. Італ. політ. діяч і мислитель Н. Макіавеллі першим відокремив політику від моралі. Відтоді у політ. науці домінує положення, згідно з яким чиста політика не пов'язана з відносинами моральності, а напрям, що отримав назву «макіавеллізм», навіть стверджує, що політ. діяч у своєму прагненні реалізувати інтереси повинен зневажати норми моралі й керуватися принципом «мета виправдовує засоби». У марксизмі класовий інтерес узагалі мав пріоритет перед мораллю. Однак трактування поглядів Н. Макіавеллі на співвідношення політики й моралі в дусі ігнорування, зневаги політ. діячем норм моралі взагалі не є коректним, оскільки у своїх працях він обстоює думку, що володар — це диктатор в ім'я сусп. блага й уже через це його мета моральна. Звільнення політики від моралі у Н. Макіавеллі виступає як відокремлення політики від релігії й Церкви, визнання політики самост. сферою громад. життя. Коли нині деякі політики свої вчинки намагаються виправдати посиланням на макіавеллізм, то це варто розцінювати як спробу ввести в оману необізнаних у політиці виборців. Політика не може бути поза мораллю, оскільки її найвища мета — воля, справедливість, сусп. благо, нац. інтереси, права людини — знаходяться за межами політики. Її не можна зрозуміти, залишаючись у межах самої політики. Тоді, дійсно, всі політ. дії можна виправдати політ. доцільністю. Тільки піднявшись над політ. сферою,

виходячи із системи морал. цінностей, можна говорити про прогресивність або реакційність політ. систем, про справедливий і несправедливий політ. режими. А питання про те, що можуть собі дозволити політ. діячі тієї або ін. країни, які їхні дії сумісні з політ. статусом, а які ні — це проблема політ. культури політ. еліти й електорату цієї країни.

А. О. Лузан

Мораль у підприємництві

Мораль підприємця професійна — система узвичаєних у суспільстві норм і принципів поведінки суб'єктів підприємств. діяльності в ставленні до працівників, партнерів, споживачів та суспільства загалом. М. п. є одним із напрямів профес. етики, зокрема етики бізнесу. Нині розглядають 4 осн. підходи щодо розв'язання морал. проблем підприємців. Вони спираються на 4 етичні напрями: реліг. етику, етику утилітаризму, деонтологічну етику й етику справедливості. Підхід, що засн. на реліг. етиці, зорієнтований на абсолютні морал. цінності, в основі яких лежать християн. традиції: «Не брешти», «Не кради» й ін. Проте в умовах глобалізації використання реліг. етики в бізнесі не завжди виправдане. Теорія утилітаризму — панівна в етиці бізнесу, оскільки її положення містять вимоги щодо необхідності визначати результат дії стосовно всіх осіб, які беруть участь у певній діяльності, а також щодо обрання таких дій, що забезпечують макс. корис. ефект для кожного, незалежно від того, отримує він прибуток чи ні. Практ. застосування цього етич. напряму пов'язане із необхідністю кількіс. визначення сусп. корисності. Однак він мало ефектив. у ситуаціях, що передбачають аналіз із позицій права. У таких випадках найбільш доречним є застосування деонтол. етики. Оскільки найважливішими серед різних прав є морал. права (або права людини), для оцінки етичності вчинку з погляду сучас. деонтол. підходу застосовують такий критерій: морально виправданою є дія особи щодо інших, якщо ця особа готова сприймати таку ж дію відносно себе за однакових причин, що зумовили цю дію. Деонтол. підхід, на відміну від утилітаризму, зосереджено на внутр. мотивах діяльності підприємця, а не на наслідках дій. В етиці справедливості морал. обов'язком є дотримання закону, відсутність дискримінації та привілеїв. Порівняно з етикою утилітаризму й деонтол. етикою, застосування етики справедливості істотно обмежене, бо вона розглядає здебільшого проблеми, пов'язані з відносинами підприємців і суспільства загалом; нею складно послуговуватися, оскільки існує декілька уявлень щодо справедливості (розподільна-дистрибутивна, компенсаторна, процедурно-правова тощо). Спільним для всіх цих підходів в етиці бізнесу є віддзеркалення сусп. моралі, що пов'язана з тим чи ін. етапом розвитку суспільства. Інтеріоризація (переміщення зовніш., реал. дій у внутр. план сві-

домості) підприємцями М. п. формує в кожного з них власну систему етич. принципів і настановлень, або особистіс. моральність підприємця, що й виступає його внутр. морал. регулятором щодо реалізації етич. поведінки й взаємовідносин у профес. діяльності та найбільш очевидна в нестандарт. ситуаціях, щодо яких правові та інтеріориз. морал. норми пропонують незадовіл. або несумісні рішення. Оцінювання етичності поведінки підприємця передбачає аналіз рівня розвитку його морал. свідомості (етич. настановлень), стосунків із працівниками, партнерами, уряд. й громад. інституціями, відкритості до співпраці з представниками ін. культур та екон. систем. Серед зовн. чинників, що можуть позитивно чи негативно впливати на реалізацію підприємцем профес. моралі, — офіц. та реально діюча ідеологія, екон. стан країни, взаємини між працівниками підприємства, установи тощо. Важливим показником високого морал. рівня вирішення ділових проблем є репутація компанії. Низький рівень розвитку морал. свідомості підприємця, брак волі до здійснення правил. з етич. точки зору вчинків — осн. внутр. чинники, що зумовлюють сучас. стан профес. моралі в багатьох підприємств. Позитивно на формування М. п. впливають заохочення морал. поведінки в компанії, на підприємстві тощо, етич. стимулювання, приклади етич. поведінки зі сторони авторитет. осіб, недопущення аморальності та ін. Проте лише підприємець, проаналізувавши власні етичні настановлення й морал. цінності, може змінити сенс своїх дій та здолати розбіжність між тим, як треба чинити, і тим, як він робить на практиці.

О. В. Винославська

Моральне здоров'я

Моральне здоров'я — складова особистісного здоров'я, що виявляється в дотриманні людиною моральних норм, цінностей та ідеалів у поведінці та стосунках з іншими людьми. М. з. людини перебуває в синергет. взаємодії з її духов., соц., психол., псих. та сомат. здоров'ям. Основою М. з. особи є автент. духовні цінності, розвинуте морал. «Я», морал. самосвідомість, морал. ідеал. Існують соц.-психол., заг.-психол., духовно-психол. та ін. підходи до вивчення М. з. особистості. За соц.-психол. підходу увагу акцентують на з'ясуванні ролі соц. чинників моральності людини — етнокультур., соціоекон., статус., вікових, статевих тощо. За заг.-психол. підходу морал. сферу розглядають у контексті спонукал. сфери особистості (мотиви, цінності, ідеали, наміри тощо), самосвідомості (морал. самосвідомість, самооцінка, домагання у сфері морал. поведінки тощо), волі (морал. саморегуляція, поведінка та ін.). У психол. плані морально здорова людина характеризується високою емпатійністю, відчуттям єдності з людством, здатністю до конструктив. позитив. стосунків, діалогу зі світом, засудження негід. вчинків, емпатій. ставлення до суб'єкта недобрих дій; адекват. сприймання себе та інших як суб'єктів морал.

поведінки, відсутністю атрибутів. ілюзій у сфері М., викривлень морал. самосвідомості, спричинених витісненням, раціоналізацією, проекцією та ін. видами психол. захисту; здатністю до прийняття самост. рішень у ситуації морал. колізій з орієнтацією на власне сумління, спроможністю діяти в умовах невизначеності та ризику, відданістю цінностям віри, любові, свободи, відповідальності, добра, істини, краси; вимогливістю до себе, толерант. ставленням до інших, здатністю зрозуміти їх. М. з. передбачає протидію влас. егоїзмові, розрахунку на особисту вигоду; зречення від низьких інстинктів, готовність терпіти страждання, пов'язані з обмеженням влас. егоїзму, навіть пожертвувати собою в ім'я вищого духов. блага, своїм індивід. життям задля всезаг. начала, що становить сутність та основу ідеал. існування особистості. За духовно-психол. підходу в основі М. з. особистості є її духовність, заповідь любові до Бога як верховного, вічного ідеалу, що невіддільна від заповіді любові до ближнього, як до самого себе, втілення духов. ідеалів у житті, морал. піднесення духу. Морально здорова людська особистість сповна усвідомлює свою духовну суть, розуміє справж. верхов. закон влас. життя. В ідеалі у своєму житті вона орієнтується на абсолютні духовні цінності, реалізує здатність вірити, любити, творити добро й протидіяти злу, виборювати свободу та нести відповідальність щодо ін. людини (груп та суспільства). Конкретно М. з. особистості проявляється в пошануванні ін. людей, їхньої гідності, визнанні цінності та самоцінності кожної людини (родича, приятеля, опонента, ворога); безумов. сприйнятті їх як неповтор. індивідуальностей, визнаючи їхню свободу, у можливості розуміння чієїсь проступків; творенні любові, добра та свободи для інших, оберіганні від впливу злих людей, безумов. підтримці; не приниженні людської гідності іншого, прощанні його помилок, прийманні вибачень; відсутності озлобленості, образливості; прояві відповідальності за долю інших; заступництві за когось, коли його ображають, обезчещують, принижують, виявляють нетактовність та агресивність; силі духу, аби вибачитися перед ін. людиною за нетактовне чи негідне зі свого боку слово, поганий вчинок, негативну оцінку, за уникнення надання допомоги, підтримки; конформіст. покірність в ситуації проявів зла, неправди; не ображанні ін. людей, не обезчещуванні, не проявлянні цинізму та аморальності в стосунках, не принижуванні, не знущанні з них, відсутності ненависті, ворожої налаштованості та агресивності. Морал. нездоров'я особистості проявляється в егоїзмі, нехтуванні духов. цінностями тощо. Для егоцентрич., морально нездорових осіб характерна схильність до атрибутів. ілюзій, що виявляється в несвідомому применшенні своєї вини, збільшенні чужої, у приписуванні собі більш шляхет. мотивів, ніж ін. людям, у схильності розглядати свої успіхи як результат наполегливих зусиль розуму, волі, працездатності, а невдачі, неприємності пояснювати об-

ставинами, ворожими інтригами. Часто людина не чинить зла, але й не творить добра, вона розуміє взаємини як «товарні» стосунки — «ти мені, а я тобі»; толерує нездорові соц. норми, творення зла ін. людьми; не завдаючи шкоди іншим, байдуже ставиться до їхньої долі; переживає лише за власні інтереси й високо оцінює потребу у влас. індивідуальності, водночас критично ставиться до проявів індивідуальності інших; реалізує потребу в самоствердженні, заперечуючи або й перешкоджаючи цьому в інших; не бере на себе відповідальності за долю ін. людей, групи, колективу, нації, суспільства; хитро, а часом підступно маніпулює ін. людьми у влас. інтересах, не вбачаючи в цьому аморальності; перекладає свої обов'язки на ін. людей; часто дотримуючись морал. норм у стосунках з рідними, ігнорує їх у спілкуванні з чужими. Проявом морал. нездоров'я особистості є конфлікт між усвідомленим і неусвідомленим, коли в людини з'являються нові морал. орієнтири й вона відмовляється від старих поглядів, однак ще тривалий час вони проявляються в її поведінці; морал. переконання людини трансформуються в негатив. напрямі, однак позитивні звички продовжують діяти; особистість дотримується високих морал. орієнтирів, але в неї стихійно виробляються негативні морал. звички. Умовні морал. цінності — складова суперечливої морал. сфери особистості, що детермінована її внутр. проблематикою, зокрема вони відповідають ідеалізов. «Я-моральному», викликають в особистості позитивні емоції, коли підтверджуються в житті, пов'язані із захис. системою особистості, що зорієнтована на підтримання ідеалізов. «Я-морального». Умовність неадекват. морал. цінностей полягає в підтриманні людиною ілюзор. (неадекват.) уявлення про себе як суб'єкта морал. поведінки, призводить до формування ригід. характеристик особистості, зумовлює її закритість до адекват. морал. досвіду, до блокування функціонування морал. рефлексії, спотворення морал. самооцінки, морал. ідеалів. На конкретно-поведінк. рівні морал. спотворення приховуються тенденціями раціоналізації влас. вчинків (ефект «добрих намірів»). У поведінці домінують ірраціонал. моменти, немотивов. вчинки. Психол. захисти, в основі яких є умовні цінності, виступають своєрід. внутр. виправданням будь-якої поведінки, часто аморальної за своєю об'єктив. суттю. Ідеалізація «Я-морального» виявляється через дискримінацію ін. людини, неусвідомлене почуття меншовартості, зумовлює протилежну тенденцію — переоцінку влас. переваг. Для захисту ідеалізов. «Я-морального» особистість використовує символічні морал. вчинки та дії. Щоб мати «чисте» сумління, виглядати моральною в очах ін. людей, вона переважно діє аморально, тільки епізодично демонструє незначні морал. дії (вибачення, подяка, несуттєва допомога ін. людям тощо). Часто особистість маскує суб'єктивне почуття влас. неспроможності в морал. сфері шляхом спрощеного розуміння морал. ідеалу та

норм. Власні аморал. вчинки пояснює несприятл. обставинами, протидією ін. людей; нездатність відчувати та задовольняти чийсь інтереси маскується проекцією таких тенденцій на ін. людей (це вони аморал., безвідповідаль., ліниві). Умов. морал. цінністю може стати будь-яке загальноприйняте твердження, метафор. висловлювання (морал. «аксіома»); недовіра до щирості, доброго ставлення з боку ін. людей, загалом позитивне, набуває характеру умов. цінності. Незалежно від ситуац. нюансів особистість повсюдно, багатократно, нав'язливо виявляє свою вдячність ін. людям. Умовні морал. цінності структурують соц. життя й морал. поведінку людини, що проявляється в руйнуванні міжособистіс. стосунків, нездатності бачити радості життя тощо. Підтримання ідеалізов. «Я-морального» потребує раціоналізації (захистів), перцептив. спотворень, відступів від реальності. Виділяють невротичну моральність та психопат. аморальність особистості.

М. В. Савчин

Моральна свідомість

Моральна свідомість — духовна складова моралі; людська свідомість в її спрямованості на осмислення і розв'язання морал. проблем. У взаємодії з морал. діяльністю і морал. стосунками утворює мораль як системну цілісність. Водночас у межах моралі М. с. становить підсистему з влас. внутр. структурою, що забезпечує поєднання двох притаман. їй функціонал. властивостей — імперативності (здатності чинити відповідно до приписів) і оцінювальності (зіставлення явищ із певними морал. цінностями). У змісті М. с. розрізняють, з одного боку, норми і принципи, з ін. — морал. мотиви, ціннісні орієнтації, етичні цінності. Морал. приписи і морал. оцінки різного рівня не тільки не заперечують, а доповнюють одне одного. Найповніше поєднання усіх цих сторін здійснюється в категоріях М. с., що постають осн. елементами її смисл. вибудови. До них належать: відповідальність, добро і зло, обов'язок, справедливість і несправедливість, щастя. Розрізняють чуттєвий і рац. рівні функціонування М. с. У першому випадку йдеться про морал. почуття, у другому — про морал. судження, етичні концепції і теорії. Смисл. стрижнем М. с. є ідея добра, що тяжіє до конкретизації в морал. ідеалі — образі морал. досконалості. Суб'єктом М. с. може бути як окремий індивід, так і група, спільнота, суспільство загалом.

В. Г. Нестеренко

Моральна самосвідомість

Моральна самосвідомість — морал. усвідомлення людиною себе як особистості та свого місця в суспільстві. Людина — єдина істота, яка чітко усвідомлює власне існування: маючи таку здатність, як самосвідомість, віднаходить своє «я», що стає центром її життєвого світу; зрештою, досягає розуміння, що це «я» є іншим, ніж уся навколишня природа. Осібність пере-

живання своєї «іншості» вимагає соціокультур. об'єднання з ін. людьми, веде до спілкування, або ширше — комунікації. Самосвідомі людські індивіди не можуть ні практично, ані духовно жити поза спілкою з ін. людьми. Універсал. засобом розвитку самосвідомості і спілкування виступає мораль, що майже завжди пов'язана з елементами самообмеження заради інтересів ін. людей. Починаючи від доби Античності, мораль усвідомлювали як спосіб панування людини над собою, як показник того, наскільки людина є відповідальною за себе, власні вчинки. Вихід людини на рівень відповідальності завжди пов'язаний із розвитком М. с., що має емоц.-чуттєвий і рац. рівні. Емоц.-чуттєве начало завжди суб'єктивне, пристрасне, вибіркове, адже пов'язане з природністю індивіда, його вітал. силою, здатністю утверджувати себе як одиничну істоту. Рац. рівень втілює здатність людини до правил., об'єктив., виважених суджень про світ; містить переконання, що виражаються в поняттях «гідність», «обов'язок», «совість», «честь». М. с. — специф. форма морал. свідомості, що не просто обернена на людину як її носія, а виступає саморегулятив. чинником, самооцінювал. інструментом людського існування.

О. І. Левицька

Рекомендована література

1. Дробницький О. Г. Понятие морали: Истор.-крит. очерк. Москва, 1984;
2. Надольний І. Ф. Моральне виховання студентів. К., 1985;
3. Мулярчук Є. Буття людини – буття моральне // Генеза. Філософ. студії. Спецвип. 1995;
4. Фуллер Л. Л. Мораль права / Пер. з англ. К., 1999;
5. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навч. посіб. К., 2000;
6. Шайгородський Ю. Ж. Суспільна мораль як система цінностей // Правові засади захисту особистіс. цінностей та сусп. моралі. К., 2007.
7. Фромм Э. Человек для себя / Пер. с англ. Минск, 1992;
8. Ціннісні орієнтації: аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80–90-х років. К., 1995.
9. V. R. Potter. Bioethics: Bridge to the Future. New York, 1971;
10. P. Singer. Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals. New York, 1975;
11. Барбур И. Этика в век технологии / Пер. с англ. Москва, 2001;
12. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Пер. з нім. К., 2001;
13. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. На пути к либеральной евгенике / Пер. с нем. Москва, 2002;
14. Кундієв Ю. Антологія біоетики. Л., 2003;
15. Борейко В., Подобайло А. Екологічна етика: Навч. посіб. К., 2004;

16. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. Последствия биотехнологической революции / Пер. с англ. Москва, 2004;
17. Малахов В. Право бути собою. К., 2008;
18. Кисельов М., Гардашук Т. та ін. Етика науки: виклики сучасності. Ніжин, 2014.
19. Макиавелли Н. Государь / Пер. с итал. 1990;
20. Бурдые П. За политику морали в политике // Бурдые П. Социология политики / Пер. с франц. 1993 (обидві – Москва).
21. L. Kohlberg. The Philosophy of Moral Development // Essays of Moral Development. New York, 1981;
22. Винославська О. В. Технологія формування професійної етики менеджерів // Технології роботи організац. психологів. К., 2005;
23. O. V. Vynoslavskaya, J. A. McKinney, C. W. Moore et al. Transition Ethics: a Comparison of Ukrainian and United States Business Professionals // J. of Business Ethics. 2005. № 61;
24. Кононець М. О. Психологія професійної моральності підприємця: теорія і сучасна практика. К., 2013;
25. Балл Г. О. Раціогуманістичний підхід до визначення засад ціннісно-налаштованої соціальної поведінки // Психологія і суспільство. 2015. № 2, ч. 2;
26. Завгородня О. В. Раціогуманістичний підхід в опрацюванні етико-психологічних проблем: перспективи розвитку // Вісн. Нац. тех. університету України «Київ. політех. інститут»: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2016. № 3.
27. Гиллиган К. Иным голосом / Пер. с англ. // Этический. мысль. Москва, 1991;
28. Братусь Б. С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века // Вопр. психологии. 1993. № 1;
29. Грот М. Я. Вибрані психологічні твори. Ніжин, 2006;
30. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. К., 2006;
31. Савчин М. В. Духовний потенціал людини. 2-е вид. Ів.-Ф., 2010;
32. Його ж. Здатності особистості. К., 2016.

Т. Г. Аболіна, І. Ф. Надольний, О. І. Ліщинська-Милян, А. О. Лузан, О. В. Винославська, М. В. Савчин, В. Г. Нестеренко, О. І. Левицька

Бібліографічний опис:

Мораль / Т. Г. Аболіна, І. Ф. Надольний, О. І. Ліщинська-Милян, А. О. Лузан, О. В. Винославська, М. В. Савчин, В. Г. Нестеренко, О. І. Левицька // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-69220>

2001-2026 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).